

Олександр Батанов

доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
провідний науковий співробітник відділу
конституційного та муніципального права
Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України
(Київ, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0239-4539>
batanov_olexandr@ukr.net

УДК 340.5

ФОРМУВАННЯ НОВОЇ ПАРАДИГМИ УКРАЇНСЬКОГО МУНІЦИПАЛЬНОГО ПРАВА В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ

АНОТАЦІЯ. У статті комплексно досліджуються трансформаційні процеси розвитку муніципального права та місцевого самоврядування в Україні в умовах децентралізації, європейської інтеграції та воєнних викликів. Обґрунтовано, що реформа децентралізації, започаткована у 2014 році, стала ключовим чинником формування нової архітектури публічної влади, спрямованої на зміцнення інституційної спроможності територіальних громад, розширення їх повноважень та підвищення ролі у забезпеченні прав людини.

Метою статті є окреслення основних положень нової парадигми українського муніципального права та проблем її формування в умовах сучасних викликів.

Установлено, що в умовах повномасштабної війни місцеве самоврядування зазнало суттєвої функціональної трансформації, перетворившись на важливий елемент національної стійкості, самоорганізації суспільства та забезпечення життєдіяльності територіальних громад.

Особливу увагу приділено формуванню людиноцентристської парадигми муніципального права, у межах якої територіальна громада розглядається як базовий простір реалізації людської гідності, прав і свобод, а місцеве самоврядування – як механізм їх практичного забезпечення. Проаналізовано систему ключових детермінант цієї парадигми, зокрема філософсько-аксіологічні, нормативно-правові, політичні, економічні, екологічні, культурні та безпекові чинники, що зумовлюють переорієнтацію муніципальної влади на забезпечення якості життя людини.

Досліджено феномен мілітарного муніципалізму як специфічної форми функціонування місцевого самоврядування в умовах війни та обґрунтовано його органічний зв'язок із процесами муніципального миробудівництва. Доведено, що ці явища є взаємопов'язаними фазами єдиного процесу розвитку територіальних громад, спрямованого на забезпечення безпеки, соціальної згуртованості та відновлення суспільства. Визначено, що сучасне муніципальне право еволюціонує від регулятивно-управлінської моделі до інтегративної системи гарантування муніципальних прав людини, включаючи право на безпечне довкілля, участь у місцевому самоврядуванні та право на мир.

Зроблено висновок про необхідність подальшого розвитку муніципального права України на засадах гуманізму, екологізації, багаторівневого врядування та конституціоналізації муніципальних прав людини як основи сталого розвитку територіальних громад і демократичної державності.

Ключові слова: місцеве самоврядування; децентралізація; муніципальне право; права людини; територіальна громада; людиноцентризм; мілітарний муніципалізм; миробудівництво; сталий розвиток.

Останнє десятиліття стало періодом глибоких змін і масштабних викликів для українського місцевого самоврядування. Від ініціювання реформи децентралізації до боротьби за територіальну цілісність – у фокусі цих проблем та процесів було не лише сформовано нову архітектуру публічної влади в Україні, а й водночас перевірено її надійність і відповідність європейським демократичним стандартам. Серед знакових подій децентралізаційних процесів – об'єднання територіальних громад, оновлення адміністративно-територіального устрою, реформування фінансової основи місцевого самоврядування, удосконалення системи надання публічних послуг на місцях.

Прийняття у 2014 р. Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади¹ відкрило нові горизонти для реалізації масштабного реформаторського проєкту. В його основі – ідеї субсидіарності, демократії участі, ефективного та прозорого управління, цифровізації місцевого самоврядування тощо. Вектор реформи децентралізації не лише було сфокусовано на реалізацію європейського курсу України, а й закладено міцного фундаменту для сталого розвитку територіальних громад, посилення ролі муніципальної влади та активної участі жителів у прийнятті рішень.

Ці трансформації відбувалися в умовах зростання зовнішньої воєнної загрози. Російська збройна агресія, що почалася у 2014 році та перейшла у повномасштабну фазу у 2022-му, радикально змінила контекст функціонування та алгоритм організації публічно-самоврядної влади територіальних громад. Війна висунула абсолютно нові та надскладні політичні, соціально-економічні та духовно-культурні завдання перед територіальними громадами – від підтримки військових до координації гуманітарної допомоги, організації евакуації населення та забезпечення правового режиму воєнного стану. Поряд із тим саме децентралізація влади дала змогу територіальним громадам проявити згуртованість, мобілізувати ресурси, налагодити ефективну самоорганізацію. Місцеве самоврядування стало не лише тилом держави, а й активним учасником спротиву.

Реформа децентралізації, катастрофічні наслідки війни та виклики повоєнного миробудівництва – все це підвищує роль органів місцевого самоврядування у реалізації прав людини, покладаючи на них конкретні зобов'язання застосовувати правозахисний підхід у рамках їх функцій та повноважень. Доволі рельєфно роль і значення місцевого самоврядування

¹ Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р. № 333-р. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text>> (дата звернення 21.04.2026).

у процесах реалізації та захисту прав людини набули закріплення у Національній стратегії у сфері прав людини, затвердженій Указом Президента України від 24 березня 2021 р.², прийняття якої зумовлено необхідністю вдосконалення діяльності держави щодо утвердження та забезпечення прав і свобод людини, створення дієвих механізмів їх реалізації та захисту, розв'язання системних проблем у зазначеній сфері. Так, метою Стратегії проголошується забезпечення пріоритетності прав і свобод людини як визначального чинника у процесі формування та реалізації державної політики, здійснення повноважень органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Вказується, що результатом реалізації Стратегії має стати запровадження системного підходу до забезпечення прав і свобод людини, узгодженості дій органів державної влади, органів місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства, суб'єктів господарювання, створення в Україні ефективного механізму реалізації та захисту прав і свобод людини, усунення недоліків системного характеру, які лежать в основі порушень, виявлених Європейським судом.

Аксіомою сучасної муніципальної доктрини є людиноорієнтованість місцевого самоврядування та його органів. Якщо у процесі організації та функціонування місцевого самоврядування втрачається його людиноцентристська сутність, якщо продовжує діяти принцип “панування” будь-якої (зокрема й муніципальної) влади над людиною – замість “служіння” її інтересам процес формування муніципалізму є безперспективним та позбавленим сенсу. У нових умовах людина, потрапляючи у сферу дії муніципального права, повинна позиціонуватись не як об'єкт управління з боку муніципальної влади, а насамперед як головний адресат виконуваних нею обов'язків, зокрема шляхом надання адміністративних послуг, тобто суб'єкт, якому мають служити органи та посадові особи місцевого самоврядування.

Людиновимірна парадигма сучасного муніципального права формується на перетині філософії гуманізму, аксіології права, прав людини, теорії демократії, децентралізації та соціальної відповідальності територіальної громади, що перетворює місцеве самоврядування з інструменту публічної влади на механізм реалізації та захисту прав людини³. Людиноцентризм як парадигма муніципальної реформи розкриває антропологічні засади економічної, політичної і соціальної сфери; осмислює умови створення гуманного суспільства, в якому повинні бути реалізовані імперативи справедливого

² Національна стратегія у сфері прав людини, затверджена Указом Президента України від 24 березня 2021 р. № 119/2021 <<https://www.president.gov.ua/documents/1192021-37537>> (дата звернення 21.04.2026).

³ О Батанов, ‘Людина у місцевому самоврядуванні: проблеми взаємодії в умовах викликів російсько-української війни’ [2024] 6 Право України 14–37 <https://doi.org/10.33498/louu-2024-06-014>; О Батанов, ‘Людина в місцевому самоврядуванні: правове людинорозуміння як предметна основа сучасного муніципального права’ [2024] 35 Правова держава 362–374 <https://doi.org/10.33663/0869-2491-2024-35-362-374>.

і солідарного суспільства, реабілітовані такі поняття, як “гуманне суспільство”, “гуманні відносини”, “гуманна людина”, “гуманістичне управління”⁴.

Як доводиться у філософсько-правових дослідженнях,

неефективність захисту прав людини в сучасній Україні спричинена передусім домінуванням законницького розуміння права, його стереотипів і кодів, отождення права із законом, що призвело до розбалансованості законодавства, яке “адаптовувалося” до європейських стандартів, та правозахисної діяльності, орієнтованої на “букву закону”. Оскільки система захисту прав людини законодавством не вичерпується, узгоджувати зі стандартами права, його цінностями та смислами необхідно всі її складові, а не лише законодавство, що органічно впливає з легістського підходу; правовий захист є цілісною системою, де всі елементи тісно пов’язані, взаємозалежні й мають бути правовими за суттю, а не лише за формою; принцип верховенства права як концентроване втілення та вираження правових стандартів є найефективнішим методом захисту прав людини⁵.

У цьому контексті, як з погляду загальнотеоретичної юриспруденції⁶ і теорії муніципального права⁷, так і практики правореалізації та правокористування, особливої актуальності набуває проблема взаємозв’язку між правом (муніципальним правом), людиною (жителем – членом територіальної громади) та суб’єктивними правами людини (муніципальними правами людини) з точки зору типів праворозуміння. При цьому лише людиноцентристська переорієнтація загальнотеоретичної юриспруденції має не тільки суттєве світоглядно-методологічне значення для осмислення актуальних проблем теорії муніципального права та муніципальних прав людини, а й

відкриває набагато ширші можливості для пошуку права в процесі практичної юридичної діяльності. Адже обсяг нормативно-правового матеріалу бурхливо і невпинно зростає, він стає все суперечливішим, а нерідко й просто хаотичним. Пошук права в цих умовах дедалі ускладнюється, тому без орієнтації на людину – найвищу, як зазначається в ст. 3 Конституції України⁸, цінність, її права і свободи юрист-практик, навіть досвідчений, не кажучи вже про початківця, ризикує або заплутатися в нормативному лабіринті остаточно, або приймати рішення, що ґрунтуються на букві суперечливого чи й зовсім застарілого закону, тобто ставати на формально-догма-

⁴ В Воронкова, В Зуєва, ‘Антропологічні засади сучасного державотворення у контексті конституційної реформи’, *Правова реформа в сучасних умовах: досягнення і перспективи VI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 26 лют. 2016 р.) т. 1* (Вектор 2016) 58–60.

⁵ Н Бордун-Комар, ‘Захист прав людини в Україні у контексті основних типів праворозуміння’ (дис канд юрид наук, 2021) 20.

⁶ Бордун-Комар (н 5) 270; Д Гудима, *Права людини: антрополого-методологічні засади дослідження* (Край 2009) 292; С Рабінович, ‘Природно-правові засади юридичного регулювання суспільних відносин в Україні’ (дис д-ра юрид наук, 2010) 440.

⁷ М Баймуратов, Б Кофман, ‘Місцеве самоврядування як сфера антропологізації та антропоцентризму’, *The 1th International scientific and practical conference “Current issues of science and integrated technologies” (January 10–13, 2023, Milan, Italy) (International Science Group 2023)* 195–203; О Батанов, ‘Вплив праворозуміння на становлення та розвиток інститутів сучасного муніципального права’ [2011] 2 Альманах права 56–59.

⁸ Конституція України від 28 червня 1996 р. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>> (дата звернення 21.04.2026).

тичну позицію. Як наслідок, такий догматичний підхід до правозастосування, урешті-решт, призводить до несправедливих, неправових рішень⁹.

У площині парадигмальних проблем аксіології та антропології муніципалізму місцеве самоврядування постає не лише як інституційна форма публічної влади, а й як ціннісно навантажений простір людського буття, у межах якого відбувається безпосередня реалізація прав людини в умовах повсякденності. Саме на рівні територіальної громади концентруються базові виміри людської життєдіяльності, де поєднуються повсякденні потреби особи з фундаментальними політичними, економічними, духовно-моральними цінностями та соціальними здобутками суспільства. У цьому сенсі муніципалізм виконує функцію своєрідного “аксіологічного фільтра”, через який універсальні цінності набувають конкретно-історичного та локального змісту.

Антропологічний вимір муніципального права виявляється у тому, що територіальна громада є природним соціальним середовищем існування людини, в якому її життєвий цикл – від народження до завершення життя – набуває правового оформлення і соціального забезпечення. Локальність простору, безпосередність соціальних взаємодій та органічний характер життєвих процесів формують особливу муніципальну соціальність, у якій людина постає не як абстрактний адресат норм, а як центральний суб’єкт і водночас мета муніципально-правового регулювання. Відповідно, всі ключові етапи людського життя – здоров’я, освіта, праця, сімейні відносини, соціальна безпека – інтегруються у систему муніципальних прав людини, що відображає їх нерозривний зв’язок із повсякденним життям у територіальній громаді.

Концептуально проблема взаємозв’язків права і людини пов’язана з історією розвитку праворозуміння, а її вирішення безпосередньо залежить від того, яке місце відводиться людині у формуванні, функціонуванні і розвитку права. З огляду на це, людиновимірна парадигма муніципального права перетворює місцеве самоврядування з інструменту публічної влади на механізм реалізації та захисту прав людини. Така аксіо-антропологічна модель засвідчує, що місцеве самоврядування слід розглядати як базовий рівень конкретизації людської гідності, де право перестає бути лише нормативною конструкцією і набуває екзистенційного виміру – як інструмент організації гідного людського життя.

На нашу думку, нова парадигма українського муніципального права має базуватися на ідеї громадоправства, а через це – не лише предмет і метод муніципального права як галузі права, а його місце у системі права й функціонування муніципалізму загалом мають відбуватися в силу природного

⁹ М Козюбра, ‘Право і людина: лінії взаємозв’язків та тенденції розвитку’ [2015] 168 Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки 4.

права та заснованій на ній теорії соціального натуралізму, згідно з якою порядок з фізичною і біологічною формами природи існує також соціальна форма природи зі своїми, властивими лише їй, законами¹⁰.

Основні детермінанти формування людиновимірної парадигми муніципального права доцільно визначати як систему ціннісних, правових, історичних, політичних, економічних, соціальних, духовно-культурних, інформаційних, екологічних та інших чинників, що зумовлюють функціонально-телеологічну переорієнтацію системи місцевого самоврядування на людину та її гідність, права, свободи, інтереси та потреби за місцем проживання.

Визначальними є групи таких детермінант.

Філософсько-аксіологічні детермінанти: гуманістична концепція – визнання людини вищою соціальною, конституційною та муніципальною цінністю, а прав людини – метою і змістом діяльності місцевого самоврядування; антропоцентризм – зосередження муніципального права не лише на владно-організаційних механізмах, а на забезпеченні умов для самореалізації особистісного потенціалу людини в територіальній громаді; концепт людського розвитку – спрямованість муніципальної політики на якість життя, участь людини в муніципальному житті, сталий розвиток територіальної громади та її соціальну безпеку, справедливість тощо.

Нормативно-правові детермінанти: конституційне закріплення системи прав людини та гарантій їх реалізації та захисту, зокрема на муніципальному рівні; конституційне визнання та гарантування місцевого самоврядування та його основоположних принципів; міжнародно-правові стандарти прав людини та муніципальної демократії; законодавче регулювання засад місцевого самоврядування; розвиток муніципального статутного права тощо.

Історичні детермінанти: вивчення, шанування, збереження та розвитку історичних традицій громадоправства та особливостей муніципального життя, які впливають на розбудову та зростання муніципальної демократії сіл, селищ, міст, формування та функціонування територіальних громад як первинних суб'єктів місцевого самоврядування тощо.

Політичні детермінанти: розвиток громадянського суспільства та активізація участі жителів у місцевому житті, стратегічному плануванні; адміністративний контроль за органами місцевого самоврядування, їх публічна підзвітність, прозорість рішень, дотримання етичних стандартів, цифрова демократія; посилення ролі та значення муніципальної ідентичності, розвиток самоорганізації та політичної довіри в межах територіальної громади.

Економічні детермінанти: фінансова спроможність територіальних громад, розвиток муніципальних ресурсів для реалізації економічних, соціальних і сервісних функцій; економіка участі, співволодіння, співкористування

¹⁰ О Костенко, *У світлі соціального натуралізму (вибране)* (Паливода А. В., 2020) 812.

та співрозпорядження муніципальними ресурсами, просторове планування, розвиток муніципальної економіки та середнього бізнесу; цифрова трансформація муніципального економічного простору, е-бюджет, відкриті дані, “розумні територіальні громади” тощо.

Духовно-культурні детермінанти: загальна, конституційна та муніципальна правова культура та правосвідомість жителів, усвідомлення свого статусу як суб’єктів місцевого самоврядування – членів територіальних громад; розвиток традицій громадського самоврядування; освіта і просвіта у сфері муніципального права та локальної демократії, формування компетентного жителя – члена територіальної громади як партнера муніципальної влади, здатного усвідомлювати свою відповідальність за стан місцевого життя тощо.

Європейсько-інтеграційні та глобалізаційні детермінанти: європейські стандарти good governance (відкритість, участь, відповідальність, ефективність, відповідність (узгодженість)); Цілі сталого розвитку ООН (насамперед ціль сталого розвитку № 11 “Сталий розвиток міст і громад”¹¹); взаємодія з інститутами Ради Європи, ЄС з метою реєстрації принципів належного місцевого врядування тощо.

Безпекові та поствоєнні детермінанти: відновлення соціальної згуртованості у територіальних громадах, насамперед тих, які перебували в окупації та постраждали від війни; розбудова системи муніципальної стійкості та орієнтація муніципальної влади на захист життя, гідності та здоров’я людини в територіальній громаді; переосмислення концепції безпеки в контексті викликів і проблем муніципального життя територіальних громад тощо.

Особливе значення мають екологічні детермінанти. Адже екологічна безпека визнається складовою права на безпечне довкілля, а місцеве самоврядування має відповідати за створення здорового середовища проживання людини. Зміна клімату, забруднення повітря та води, збільшення відходів, урбанізація та деградація зелених зон – все це породжує потреби адаптації соціуму на рівні територіальних громад, має вплив на здоров’я мешканців, збільшує навантаження на інфраструктуру міст та призводить до зниження якості життя.

Ці процеси безпосередньо впливають на повсякденне життя людини, а тому змінюють зміст не лише муніципальної компетенції, а й муніципального права загалом. Екологічна демократія та екологічний конституціоналізм починаються на місцевому рівні. Йдеться, наприклад, про розвиток зелених зон і міської екосистеми, роздільний збір відходів, розвиток екологічного муніципального транспорту, розробку та реалізацію локальних кліматичних програм і стратегій тощо. Це формує абсолютно новий зміст

¹¹ Goal 11 “Sustainable cities and communities” <<https://www.undp.org/uk/ukraine/tsili-staloho-rozvytku/sustainable-cities-and-communities>> (accessed 21.04.2026).

муніципальної правосуб'єктності органів місцевого самоврядування: від адміністрування до гарантування екологічної безпеки людини.

Екологічні детермінанти спричиняють трансформацію муніципального права з “управлінського” на право гарантування якості життя, зумовлюють інтеграцію екологічних прав у систему муніципальних прав людини та формування нової моделі муніципальної відповідальності. Тобто в умовах сьогодення вони формують людиновимірну та екогуманістичну парадигму муніципального права через усвідомлення того, що громада – це не лише адміністративна одиниця, а простір безпечного, гідного та екологічно збалансованого життя людини.

Усе це підтверджує, що вся стратегія становлення повноцінної системи місцевого самоврядування, дієздатних територіальних громад та розвитку нової парадигми українського муніципального права нерозривно зв'язані з проблематикою прав людини, зокрема забезпеченням прав людини у сфері місцевого самоврядування загалом та, особливо, конституційного права громадян на участь у місцевому самоврядуванні.

Ці права є невід'ємними цінностями демократичного суспільства та держави – конституційною та муніципальною цінністю, завдяки послідовному та системному втіленню якої існує та стабільно функціонує не лише громадянське суспільство, а його державна організація – конституційна держава.

З огляду на це, подальші етапи реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади мають відбуватися на основі концептуально нової муніципальної моделі людиновимірності та громадоцентризму, розвиток якої доцільно здійснювати не лише як продовження конституційно-правового дискурсу, а як побудову цілісної муніципально-правової доктрини, у якій територіальна громада виступає первинним простором реалізації людської гідності, свободи та права на мир.

Насамперед йдеться про перехід від етатистської до людиноцентристської моделі державності загалом. На муніципальному рівні це насамперед означає зміну самої природи місцевого самоврядування. Воно має перестати розглядатися виключно як “нижчий рівень публічної влади” і трансформуватися у форму організації життєвіту людини. У цьому сенсі муніципальне право повинно еволюціонувати від регламентації повноважень органів до нормативного забезпечення якості повсякденного життя людини в територіальній громаді. Тобто йдеться про формування екзистенційної парадигми муніципального права, де предметом регулювання стають не лише відносини у сфері ‘організації і здійснення місцевого самоврядування (відносини місцевого самоврядування)’¹², а й умови гідного буття.

З огляду на це, перспективи розвитку муніципального права пов'язуються із його доктринальним сприйняттям як галузі публічного права, принципи, предмет, методи та система якого ускладнені приватноправовим ком-

¹² В Кравченко, М Пітцик, *Муниципальное право Украины: навч. посіб.* (Атіка 2003) 11–12.

понентом, а норми якої регулюють насамперед і головним чином суспільні відносини, які виникають у процесі визнання, становлення, організації та здійснення муніципальної влади, а також реалізації та захисту муніципальних прав людини та виражають публічні й приватні, соціально-економічні та політичні цінності муніципальної демократії та прав людини¹³.

Варто зазначити, що війна та перспективи подальшого миробудівництва радикально підсилюють цей тренд. Виклики та катастрофічні наслідки війни значною мірою детермінують виникнення та формування феномену мілітарного муніципалізму, нерозривно пов'язаного з визнанням прав територіальних громад, існуванням інституту місцевого самоврядування та діяльністю його органів. Саме у процесі реалізації ними своїх компетенційних повноважень і базових функцій в умовах екстраординарного стану державності, насамперед під час воєнного стану та війни, а також у ситуаціях природних чи техногенних катастроф – розкривається сутність цього явища¹⁴.

Тобто органи місцевого самоврядування сьогодні виконують не лише публічно-владні та управлінські, а й культурно-духовні функції, а саме організовують простори пам'яті, діалогу, підтримки ветеранів; підтримують волонтерські ініціативи; забезпечують морально-психологічну стійкість територіальних громад та їх членів – жителів сіл, селищ та міст. Подекуди саме від рівня духовно-культурної стійкості та лідерства представників територіальних громад залежить їх стійкість перед відповідними викликами та загрозами. Тож децентралізація в умовах війни – це не лише політико-адміністративна реформа, а й випробування на духовну зрілість українського громадянського суспільства.

Сучасний український мілітарний муніципалізм – це екстраординарна, ситуативна, тимчасова, але водночас дуже потужна форма докорінної трансформації територіальних громад та всієї системи місцевого самоврядування загалом, спрямована не лише на виживання жителів – членів територіальних громад, а й на усебічну допомогу державі у війні.

В умовах сучасних викликів, актуалізуються питання щодо співвідношення, взаємозв'язку та взаємозумовленості муніципального миробудівництва та мілітарного муніципалізму. Так, можна виділити такі спільні засади цієї взаємодії:

а) спільна функціонально-телеологічна спрямованість на збереження життя у територіальній громаді. Як мілітарні, так і миротворчі практики у територіальній громаді мають однакову мету – захист жителів сіл, селищ та міст, підтримання життєдіяльності муніципального соціуму, забезпечення безпеки тощо;

¹³ О Батанов, *Теорія муніципального права* (Юрінком Інтер 2024) 23, 25.

¹⁴ М Баймуратов, Б Кофман, 'Мілітарний муніципалізм: доктринальна ідея чи об'єктивна потреба та необхідність' [2024] 6 *Право України* 38–60 <https://doi.org/10.33498/louu-2024-06-038>.

б) обидва феномени підкреслюють правову, організаційну та економічну автономію місцевого самоврядування, здатність територіальної громади діяти незалежно та ефективно, спираючись на власні ресурси;

в) безпосередня участь жителів у самоорганізації територіальної громади, взаємодопомозі один одному, відбудові та обороні є проявом солідарності та колективної відповідальності за своє сучасне та майбутнє, що лежить як в основі миробудівництва, так і мілітарного муніципалізму. Тобто усі місцеві ініціативи в територіальних громадах щодо допомоги війську або постраждалим від агресії під час війни мають сприйматися не лише мілітарні дії, а акти громадянської турботи на благо майбутнього миру;

г) взаємозв'язок проявляється у тому, що під час війни мілітарний муніципалізм забезпечує виживання, організацію оборони, підтримку війська, евакуацію дітей та жінок, інші форми гуманітарної допомоги, тоді, як вже у післявоєнному відновленні ці ж самі територіальні громади стають осередками миробудівництва – соціалізують і реінтегрують ветеранів, відновлюють довіру до влади та жителів один до одного, відбудовують інфраструктуру, формують культуру миру тощо.

Тобто мілітарний муніципалізм і муніципальне миробудівництво це не протилежні, а послідовні фази одного процесу – процесу формування зрілої, відповідальної територіальної громади. Попри абсолютну антонімічність таких терміно-понять, як “мир” і “війна”, між категоріями “миробудівництво” і “мілітарність” існує синергетичний зв'язок.

Діалектика “миру” і “мілітарності” у муніципальному вимірі полягає у тому, що територіальні громади є не лише територіальним, а й соціально-політичним, економічним та духовно-культурним простором “зустрічі” війни і миру, свого роду фронтиром (пограниччям) між цими протилежними станами існування соціуму та держави. Адже, з одного боку, територіальна громада має мобілізувати внутрішні людські, економічні, соціальні, територіальні, інформаційні, комунікаційні та інші ресурси для оборони, а, з іншого боку, попри катастрофічні наслідки війни – залишатися гуманним середовищем, яке не руйнує, а навпаки “зшиває” соціальну тканину.

Фактично у воєнних умовах мілітарний муніципалізм є передумовою муніципального миробудівництва, а після завершення війни – трансформується в нього. Тож миробудівництво є продовженням мілітарного муніципалізму, але іншими засобами: шляхом переходу від оборонної мобілізації до соціальної реконсолідації та реконструкції територіальних громад у стан мирного життя¹⁵.

Це означає, що нова парадигма муніципального права має інтегрувати в себе категорії, які раніше вважалися переважно політико-філософськими:

¹⁵ О Батанов, ‘Діалектика “миру” та “війни” у муніципальному вимірі: про участь територіальних громад у реалізації права на мир’, XI Всеукраїнська науково-практична конференція “Муніципальна реформа в контексті євроінтеграції України: позиція влади, науковців, профспілок та громадськості” (Київ, 5 грудня 2025) (АПСВТ, 2025) 26–27.

гідність, стійкість, соціальна згуртованість, локальна безпека, психологічне відновлення. Відповідно, формується безпеково-гуманістична функція муніципального права, яка поєднує захист життя із забезпеченням гідності і свободи на муніципальному рівні організації соціуму. Адже саме в умовах викликів війни саме на муніципальному рівні народжується, формується та апробується нова культура публічного врядування, що синергетично поєднує принципи демократії, взаємопідтримки та безпеки. Муніципалізм у процесах миробудівництва стає ключем до сталого миру – миру, який народжується не згори, а знизу, у повсякденній діяльності територіальних громад, об'єднаних спільною метою збереження життя та гідності, шанування минулого та конструювання позитивного майбутнього.

Муніципалізм в умовах війни виступає не лише формою місцевого самоврядування, а й світоглядною парадигмою, яка ґрунтується на ідеях спільності долі, відповідальності та соціальної солідарності, а територіальні громади – первинні суб'єкти місцевого самоврядування, – стають осереддям стійкості держави та сталого розвитку громадянського суспільства, центрами організації суспільного життя та локальними агентами миру.

За своєю сутністю феномен муніципального миробудівництва полягає у здатності територіальних громад створювати й підтримувати мир у самих основах повсякденного життя, навіть у контексті війни. Отже, його синергетичний зв'язок із мілітарним муніципалізмом органічний: війна породжує інноваційні практики самоорганізації, солідарності та соціальної відповідальності, які потім перетворюються на ресурси відновлення та сталого розвитку.

У цьому контексті феномен мілітарного муніципалізму полягає не лише у здатності територіальних громад пройти складні випробовування війною, стати справжньою школою національного спротиву та стійкості, а й в інституційній спроможності продовжити відповідні форми гуманізації соціуму у процесах муніципального миробудівництва. Разом вони створюють унікальну українську модель муніципальної демократії та муніципального права – таку, що здатна і захищати, і відроджувати життя. Для України така синергія має екзистенційне значення: у часи війни саме територіальні громади стали носіями миру, довіри й надії на відновлення, а під час миру – мають виконати свою природну функцію самоорганізації громадянського суспільства та конституційну місію щодо формування демократичної державності¹⁶.

З огляду на це, формування та послідовна реалізація нової парадигми муніципального права зумовлює особливу увагу до проблем реалізації права людини на мир¹⁷. У муніципально-правовому вимірі це означає, що

¹⁶ О Скрипнюк, А Крусян, О Батанов (ред.), *Українська держава: виклики війни, проблеми безпеки та перспективи розвитку* (Юрінком Інтер 2025) 492–493.

¹⁷ О Скрипнюк, Н Оніщенко, Н Пархоменко та ін., *Право людини на мир: міжнародні стандарти та проблеми реалізації в умовах викликів російсько-української війни: наукова записка* (Юрінком Інтер 2025) 112.

територіальна громада стає простором локального миру, де відбувається відновлення соціальних зв'язків, інтеграція ветеранів, внутрішньо переміщених осіб, подолання травм війни. Відтак до системи муніципальних прав людини має бути включено право на безпечну громаду, право на соціальну інтеграцію та право на участь у миробудівництві. Це принципово не тільки розширює класичний каталог прав у сфері місцевого самоврядування – муніципальних прав людини, а й поглиблює зміст самого муніципального права та докорінно змінює його функції.

Аксіоматично, що подальший розвиток муніципального права має відбуватися з огляду на концептуальні й праксеологічні проблеми українського конституціоналізму. Адже, як ми вже зазначали, формування нової людиновимірної парадигми муніципального права слід розглядати як результат дії комплексної системи детермінант, що переорієнтовують нормативну модель публічної влади на забезпечення гідності, прав, свобод і законних інтересів особи за місцем проживання. При цьому йдеться не лише про декларативну антропоцентричність, а про трансформацію самої архітектоніки муніципального права відповідно до ціннісних засад, закріплених у Конституції України та європейських стандартах місцевого самоврядування.

Враховуючи, що метою сучасного українського конституціоналізму є 'досягнення (визнання, забезпечення та захист) конституційно-правової свободи людини'¹⁸, а також те, що 'аксіологічною основою держави та найменшою організаційною одиницею публічного управління є людина', звідки й 'бере початок антропоцентризм, котрий не як поняття, а як явище є частиною конституціоналізму'¹⁹, розвиток муніципального права насамперед має спиратися на гуманістичну доктрину, відповідно до якої людина є найвищою соціальною та конституційною цінністю, а її права – метою діяльності органів місцевого самоврядування. Антропоцентризм у цьому контексті означає переорієнтацію муніципально-правової регламентації з опису владно-організаційних механізмів місцевого самоврядування на створення правових умов для самореалізації людини в територіальній громаді. Така концепція людського розвитку детермінує необхідність законодавчого закріплення стандартів якості життя, соціальної безпеки, демократії участі та сталого розвитку територіальних громад.

Отже, парадигма сучасного конституціоналізму²⁰ логічно трансформується у концепцію "живого муніципалізму", сутність якого полягає в

¹⁸ А Крусян, 'Сучасний український конституціоналізм: теорія і практика' (дис д-ра юрид наук, 2010) 12.

¹⁹ Я Якимович, 'Парадигма антропоцентризму суб'єктів публічної влади у конституціоналізмі сучасних держав Центральної та Східної Європи' (дис канд юрид наук, 2020) 7.

²⁰ Д Белов, 'Парадигма українського конституціоналізму' (дис д-ра юрид наук, 2012) 400; О Бориславська, 'Європейська модель конституціоналізму: формування, сучасний стан, тенденції розвитку' (дис д-ра юрид наук, 2019) 428; І Гордієнко, 'Конституціоналізм як режим правового обмеження державної влади' (дис д-ра філософ, 2021) 263; А Крусян, *Сучасний український конституціоналізм* (Юрінком Інтер, 2010) 560; М Савчин, 'Конституціоналізм і природа Конституції: теорія і практика реалізації' (дис д-ра юрид наук, 2013) 564; В Шаповал, *Сучасний конституціоналізм* (Юрінком Інтер 2005) 560; Якимович (н 19) 203.

тому, що норми муніципального права не можуть бути статичними. Вони мають формуватися і змінюватися у постійній взаємодії з потребами територіальної громади та її членів – жителів відповідного села, селища або міста, суб'єктивні муніципальні права яких є визначальними для характеристики особливого муніципально-правового статусу особи як самостійної правової категорії.

Онтологічною квінтесенцією цих прав є те, що вони, по-перше, найбільш рельєфно проявляються, відображають та апробують ідею цінності людської особистості, її суб'єктивні права на локальному рівні як відображення її індивідуальних, групових та колективних інтересів у повсякденному житті; по-друге, виникають у межах місцевого самоврядування, тим самим стимулюючи та детермінуючи процеси інституціоналізації муніципальної влади; по-третє, є передвісниками глибоких економічних і політичних перетворень у суспільстві (особливо в контексті адекватного й оптимального відображення і трансформації інтересів жителів – членів територіальних громад) та формування на цій колективістській основі нової демократичної державності, що безпосередньо пов'язано з виробленням і практичною реалізацією принципово нових організаційних і нормативних підходів до прав людини; по-четверте, саме в цьому міститься позитивне вирішення як загальнодержавних, так і регіональних, а також місцевих проблем у цій профільній сфері, які пов'язані не тільки з гуманітарно-гуманістичними проблемами, що лежать в основі повсякденного існування людини, а й зі складними процесами їх реалізації²¹.

Також нова парадигма муніципального права має формуватися й реалізовуватися у його екологічному вимірі, який відкриває самостійну тенденцію його розвитку – екологізацію²². Адже важливою умовою збереження та розвитку української державності, її національної та геополітичної суб'єктності у повоєнній перспективі має стати забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання катастрофічних наслідків російсько-української війни, збереження генофонду Українського народу. Сьогодення формує парадигму екологічного конституціоналізму, у якому Природа знаходиться в основі державності, має свою специфічну конституційну правосуб'єктність, наділяється певними правами, як-то право на повагу до свого існування, на підтримання та відновлення своїх життєвих циклів, функцій та еволюційних процесів, на відновлення та розвиток. Відбувається свого роду екологізація конституційного право-

²¹ М Баймуратов, Б Кофман, 'Муніципальні права людини: до питання про тенденцію глобалізації міжнародно-правового регулювання', *Proceedings of the 8th International Scientific and Practical Conference "Science, Education, Innovation: Topical Issues and Modern Aspects"* (Tallinn, Estonia, February 16–18, 2023) (Scientific Collection "InterConf" 2023) 282.

²² О Батанов, 'Екологічний вимір муніципальної реформи в Україні в умовах викликів сьогодення', *Муніципальна реформа в контексті євроінтеграції України: позиція влади, науковців, профспілок та громадськості: збірник тез доповідей Сьомої щорічної всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Київ, 25 серпня 2023 р.) (АПСВТ 2023) 22–29.

порядку, у якому право на безпечне довкілля – це екзистенційне право, без якого неможливо реалізувати гідність та свободу, забезпечити сталий розвиток та мирне життя²³.

З огляду на те, якщо Природа визнається суб'єктом із певною правосуб'єктністю, то саме територіальна громада стає найближчим до неї носієм обов'язків щодо її захисту. Це означає, що місцеве самоврядування повинно отримати не лише повноваження, а й екологічну відповідальність конституційного рівня, включаючи участь територіальних громад у відновленні екосистем, контролі за використанням природних ресурсів та забезпеченні права на безпечне довкілля як елементу людської гідності тощо.

У процесі формування нової парадигми муніципального права необхідно враховувати й сучасні глобалізаційні та інтеграційні процеси. Для сучасної України глобалізація – це не лише простір політичного діалогу, економічної інтеграції чи крос-культурних комунікацій, а арена ціннісного самоусвідомлення та самоствердження, де міжнародні стандарти прав людини набувають конкретного змісту у практиці державотворення, національної безпеки і оборони, справедливого судочинства, публічної адміністрації, децентралізації тощо.

У контексті муніципалізму глобалізаційні та інтеграційні процеси проявляються у формуванні багаторівневого врядування, де територіальні громади стають суб'єктами не лише внутрішньодержавних, а й транснаціональних взаємодій (міжмуніципальне співробітництво, участь у європейських мережах, локальна дипломатія). Це не лише докорінно змінює уявлення про правосуб'єктність територіальної громади, надаючи їй елементів “м'якої міжнародної правосуб'єктності”, а детермінує процеси формування глобального муніципалізму та міжнародного муніципального права²⁴.

Висновки. Резюмуючи, можна зробити загальний висновок, що в новій парадигмі муніципального права центральне місце мають посідати проблеми муніципальних прав людини та муніципалізму. Це потребує не лише доктринального визнання принципу пріоритету територіальної громади як суб'єкта муніципальної влади, а й системного оновлення її правового статусу, зокрема через прийняття спеціального закону про самоврядування територіальної громади, конституційного визнання її правосуб'єктності як юридичної особи, закріплення принципу повсюдності, удосконалення порядку формування компетенції за принципом субсидіарності, розширення можливостей управління комунальною власністю, реальної (а не декларативної) фінансово-економічної автономії, гарантій невтручання держави поза межами конституційно визначених функцій, судового захисту прав територіальних громад тощо.

²³ Скрипнюк, Крусян, Батанов (н 16) 54.

²⁴ М Баймуратов, Б Кофман, ‘Міжнародне муніципальне право як галузь міжнародного публічного права: до питання про формування галузі’ [2021] 2 Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія: Право 7–31.

Нове українське муніципальне право означає формування інтегративної моделі муніципального розвитку, де правові, соціальні, економічні, культурні та екологічні політики поєднуються навколо людини як центральної конституційної та муніципальної цінності.

З огляду на це, людиноцентристська парадигма муніципального права – це система ідей, принципів і норм, у якій територіальна громада виступає базовим простором реалізації людської гідності, свободи, безпеки та сталого розвитку, а місцеве самоврядування – механізмом їх повсякденного забезпечення через участь, солідарність і відповідальність. У перспективі це відкриває можливість конституціоналізації муніципальних прав людини, розвитку права на участь у місцевому самоврядуванні як комплексного суб'єктивного права, впровадження стандартів людиноцентристського місцевого самоврядування та муніципалізму тощо.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Batanov O, *Teoriia munitsypalnoho prava* (Iurinkom Inter 2024) (in Ukrainian).
2. Hudyma D, *Prava liudyny: antropolohe-metodolohichni zasady doslidzhennia* (Krai 2009) (in Ukrainian).
3. Kostenko O, *U svitli sotsialnoho naturalizmu (vybrane)* (Palyvoda A. V., 2020) (in Ukrainian).
4. Kravchenko V, Pittsyk M, *Munitsypalne pravo Ukrainy: navch. posib.* (Atika 2003) (in Ukrainian).
5. Krusian A, *Suchasnyi ukraïnskyi konstitutsionalizm* (Iurinkom Inter, 2010) (in Ukrainian).
6. Shapoval V, *Suchasnyi konstitutsionalizm* (Iurinkom Inter 2005) (in Ukrainian).

Edited books

7. Skrypniuk O, Krusian A, Batanov O (red), *Ukrainska derzhava: vyklyky viiny, problemy bezpeky ta perspektyvy rozvytku* (Iurinkom Inter 2025) (in Ukrainian).
8. Skrypniuk O, Onishchenko N, Parkhomenko N ta in., *Pravo liudyny na myr: mizhnarodni standarty ta problemy realizatsii v umovakh vyklykiv rosiisko-ukraïnskoi viiny: naukova zapyska* (Iurinkom Inter 2025) (in Ukrainian).

Journal articles

9. Baimuratov M, Kofman B, 'Militarnyi munitsypalizm: doktrynalna ideia chy obiektyvni potreba ta neobkhidnist' [2024] 6 *Pravo Ukrainy* 38–60 <https://doi.org/10.33498/louu-2024-06-038> (in Ukrainian).
10. Baimuratov M, Kofman B, 'Mizhnarodne munitsypalne pravo yak haluz mizhnarodnoho publicnoho prava: do pytannia pro formuvannia haluzi' [2021] 2 *Visnyk Universytetu imeni Alfreda Nobelia. Seriya: Pravo* 7–31.
11. Batanov O, 'Liudyna u mistsevomu samovriaduvanni: problemy vzaiemodii v umovakh vyklykiv rosiisko-ukraïnskoi viiny' [2024] 6 *Pravo Ukrainy* 14–37 <https://doi.org/10.33498/louu-2024-06-014> (in Ukrainian).
12. Batanov O, 'Liudyna v mistsevomu samovriaduvanni: pravove liudynorozuminnia yak predmetna osnova suchasnoho munitsypalnoho prava' [2024] 35 *Pravova derzhava* 362–374 <https://doi.org/10.33663/0869-2491-2024-35-362-374> (in Ukrainian).
13. Batanov O, 'Vplyv pravorozuminnia na stanovlennia ta rozvytok institutiv suchasnoho munitsypalnoho prava' [2011] 2 *Almanakh prava* 56–59 (in Ukrainian).

14. Koziubra M, 'Pravo i liudyna: linii vzaiemozviazkiv ta tendentsii rozvytku' [2015] 168 Naukovi zapysky NaUKMA. Yurydychni nauky 4 (in Ukrainian).

Theses

15. Bielov D, 'Paradyhma ukrainskoho konstytutsionalizmu' (dys d-ra yuryd nauk, 2012) (in Ukrainian).
16. Bordun-Komar N, 'Zakhyst prav liudyny v Ukraini u konteksti osnovnykh typiv pravorozuminnia' (dys kand yuryd nauk, 2021) (in Ukrainian).
17. Boryslavska O, 'Yevropeiska model konstytutsionalizmu: formuvannia, suchasnyi stan, tendentsii rozvytku' (dys d-ra yuryd nauk, 2019) (in Ukrainian).
18. Hordiienko I, 'Konstytutsionalizm yak rezhym pravovoho obmezhenia derzhavnoi vlady' (dys d-ra filosof, 2021) (in Ukrainian).
19. Krusian A, 'Suchasnyi ukrainskyi konstytutsionalizm: teoriia i praktyka' (dys d-ra yuryd nauk, 2010) (in Ukrainian).
20. Rabinovych S, 'Pryrodno-pravovi zasady yurydychnoho rehuliuвання suspilnykh vidnosyn v Ukraini' (dys d-ra yuryd nauk, 2010) (in Ukrainian).
21. Savchyn M, 'Konstytutsionalizm i pryroda Konstytutsii: teoriia i praktyka realizatsii' (dys d-ra yuryd nauk, 2013) (in Ukrainian).
22. Yakymovych Ya, 'Paradyhma antropotsentryzmu subiektiv publichnoi vlady u konstytutsionalizmi suchasnykh derzhav Tsentralnoi ta Skhidnoi Yevropy' (dys kand yuryd nauk, 2020) (in Ukrainian).

Conference papers

23. Baimuratov M, Kofman B, 'Mistseve samovriaduvannia yak sfera antropolohizatsii ta antropotsentryzmu', *The 1th International scientific and practical conference "Current issues of science and integrated technologies"* (January 10–13, 2023, Milan, Italy) (International Science Group 2023) 195–203 (in Ukrainian).
24. Baimuratov M, Kofman B, 'Munitsypalni prava liudyny: do pytannia pro tendentsiiu hlobalizatsii mizhnarodno-pravovoho rehuliuвання', *Proceedings of the 8th International Scientific and Practical Conference "Science, Education, Innovation: Topical Issues and Modern Aspects"* (Tallinn, Estonia, February 16–18, 2023) (Scientific Collection "InterConf" 2023) 282 (in Ukrainian).
25. Batanov O, 'Dialektyka "myru" ta "viiny" u munitsypalnomu vymiri: pro uchast terytorialnykh hromad u realizatsii prava na myr', *XI Vseukrainska naukovo-praktychna konferentsiia "Munitsypalna reforma v konteksti yevrointehratsii Ukrainy: pozytsiia vlady, naukovtsiv, profspilok ta hromadskosti"* (Kyiv, 5 hrudnia 2025) (APSVT, 2025) 26–27 (in Ukrainian).
26. Batanov O, 'Ekolohichni vymir munitsypalnoi reformy v Ukraini v umovakh vyklykiv sohodennia', *Munitsypalna reforma v konteksti yevrointehratsii Ukrainy: pozytsiia vlady, naukovtsiv, profspilok ta hromadskosti: Zbirnyk tez dopovidei Somoï shchorichnoi vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Kyiv, 25 serpnia 2023 r.)* (APSVT 2023) 22–29 (in Ukrainian).
27. Voronkova V, Zuieva V, 'Antropolohichni zasady suchasnoho derzhavotvorennia u konteksti konstytutsiinoi reformy', *Pravova reforma v suchasnykh umovakh: dosiahnennia i perspektyvy: materialy VI Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Kyiv, 26 liut. 2016 r.) t. 1* (Vektor 2016) 58–60 (in Ukrainian).

Oleksandr Batanov

THE DEVELOPMENT OF A NEW PARADIGM FOR UKRAINIAN MUNICIPAL LAW IN THE CONTEXT OF MODERN CHALLENGES

ABSTRACT. This article provides a comprehensive analysis of the transformative processes underpinning the development of municipal law and local self-government in Ukraine against the backdrop of decentralisation, European integration and the challenges posed by the war. It is argued that the decentralisation reform, launched in 2014, has become a key factor in shaping a new architecture of public authority, aimed at strengthening the institutional capacity of territorial hromadas, expanding their powers and enhancing their role in safeguarding human rights.

The aim of the article is to outline the main provisions of the new paradigm of Ukrainian municipal law and the challenges of its development in the context of contemporary challenges.

It has been established that, in the context of full-scale war, local self-government has undergone a significant functional transformation, becoming a vital element of national resilience, the self-organisation of society and the provision of essential services to territorial hromadas.

Particular attention is paid to the development of a human-centred paradigm of municipal law, within which the territorial hromada is regarded as the fundamental sphere for the realisation of human dignity, rights and freedoms, and local self-government as the mechanism for their practical safeguarding. The system of key determinants of this paradigm has been analysed, in particular the philosophical-axiological, regulatory-legal, political, economic, environmental, cultural and security factors that drive the reorientation of municipal authorities towards ensuring the quality of human life.

The phenomenon of military municipalism is examined as a specific form of local self-government functioning in wartime, and its organic link with the processes of municipal peacebuilding is substantiated. It has been demonstrated that these phenomena are interrelated phases of a single process of territorial hromada development, aimed at ensuring security, social cohesion and the restoration of society. It has been established that modern municipal law is evolving from a regulatory-administrative model towards an integrative system for guaranteeing municipal human rights, including the right to a safe environment, participation in local self-government and the right to peace.

It is concluded that there is a need for the further development of Ukrainian municipal law on the principles of humanism, environmental sustainability, multi-level governance and the constitutionalisation of municipal human rights as the foundation for the sustainable development of territorial hromadas and democratic statehood.

KEYWORDS: local self-government; decentralisation; municipal law; human rights; territorial hromada; human-centred approach; military municipalism; peacebuilding; sustainable development.